

ХОРОВА САМОДІЯЛЬНІСТЬ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

A Розглянуто хорову самодіяльність як багатогранний соціокультурний феномен. Розкрито педагогічну сутність і зміст даного поняття як суб'єкта виховання. Висвітлено специфічні ознаки хорового аматорського мистецтва як засобу соціалізації його учасників. Окреслено принципи і функції зазначеного феномену. Здійснено теоретичний аналіз наукових джерел із досліджуваної проблеми. Встановлено, що хорова самодіяльність як соціокультурний феномен базується на принципах культурно-дозвілєвої педагогіки і виконує специфічні функції, спрямовані на духовно-творчий розвиток особистості. З'ясовано, що педагогічний потенціал хорової самодіяльності виявляється в самому її змісті, зорієнтованому на відродження і популяризацію хорового мистецтва, а також у залученні суспільства до національних культурних надбань як ефективного засобу соціалізації, що дає спрямованість на життєву перспективу особистості, сприяючи її освіченості та розвитку духовної культури.

Ключові слова: хорова самодіяльність; хоровий колектив; аматорська творчість; хорове мистецтво; культурно-дозвілєва діяльність

S **Sinenko Oksana. Choral Amateur Activity as Social and Cultural Phenomenon.**

Actuality of the problem. Social and cultural reality in our country is characterized by gradual and dynamical development of national spirituality, based on humanism and democracy. Choral amateur activity takes special place among other kinds of amateur art as a part of cultural and leisure activity because of its tight connection with classical traditions of national musical culture. Participation in amateur choral activity rebounds artistic and creative development of the personality, where each person has an opportunity of self-realization of own skills and talents in her/his free-time. In this context, highlighting of the features of choral amateurism is extremely actual, according to its poly-aspect, artistic and creative practice, which is oriented on mastering of cultural values by its participants and recognition and rooting this values in individual cultural life.

The purpose of the topic is highlighting of several questions, connected with justification of sense of choral activity as a social and cultural phenomenon, description of its features, analysis of its principles and functions and determination of pedagogical potential of its organization. Objective of the topic is to make an analysis of scientific resources of this problem.

Methods. According to determined in the objective, general scientific theoretical methods (analysis of art, pedagogical and psychological literature about the problem) are used.

Results. Therefore, grounding on understanding of choral activity as a multifaceted social and cultural phenomenon (performs social, cognitive, communicative and recreational functions), this term acquires specific sense: it covers complex of activities, which is carried out in amateur collectives. Acknowledged, that this poly-aspect artistic and creative activity requires not only «technological» concordance, but also provides formation of favorable psychological climate in collective and interpersonal communication on all levels. In this context it is clear, that social and cultural direction of choral activity is based on preservation, creation and manifestation of spiritual values, that accumulated in choral art with simultaneous enrichment axiological sphere of self-awareness of each participant.

Prospects. Determination of mentioned in the investigation questions requires further scientific research in the aspect of learning of the content of complex structure of organization of choral activity and analysis of domestic and foreign

Key words: choral activity; choir; amateur art; choral art; cultural-leisure activity

Сіненко Оксана Олександрівна, кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри музичного мистецтва ПВНЗ «Київський університет культури», Україна

Sinenko Oksana, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Chair of Musical Art, PHEI «Kyiv University of Culture», Ukraine

E-mail: oxy_sinenko@ukr.net

Актуальність проблеми. Соціокультурна реальність у нашій державі характеризується поступовим динамічним розвитком духовності нації, заснованим на гуманістичних і демократичних засадах і спрямованим на соціальне виховання суспільства в умовах дозвілля. Хорова самодіяльність посідає особливе місце серед інших видів аматорської творчості як складника культурно-дозвілєвої діяльності тому, що вона тісно пов'язана з класичними традиціями національної музичної культури. Участь у

діяльності аматорського хору сприяє художньо-творчому розвитку особистості, де кожна людина має можливість реалізувати індивідуальні здібності й таланти у вільний від провідної діяльності час. У цьому контексті актуальним є висвітлення специфічних ознак хорового аматорства, поліаспектна художньо-творча діяльність котрого зорієнтована на засвоєння його учасниками культурно-мистецьких цінностей, усвідомлення й укорінення їх в індивідуальний простір власної життєтворчості.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Теоретичні проблеми хорового мистецтва і питання методики керівництва хором колективом розглянуті в роботах Г. Дмитрієвського, О. Єгорова, П. Левандо, А. Мархлевського, К. Пігрова, С. Попова, В. Сафонові, Т. Смирнові, В. Соколова, В. Чабанного, П. Чеснокова та ін. Методичні засади хорового виконавства ґрунтовно окреслені у працях Г. Голика, В. Сафонові, Л. Сбітневої, Л. Сусіної та ін. Деякі аспекти хорової самодіяльності проаналізовані у дослідженнях мистецтвознавців А. Косарева, А. Лашенка, І. Штиглера та ін. Усі автори, відзначаючи важливість функції виховання особистості у непрофесійній сфері діяльності, наголошують, що хорова самодіяльність здійснює позитивний вплив на розвиток духовного потенціалу її учасників через колективну співтворчість. Певні напрацювання цих авторів використовуються в підготовці фахівців у системі вищої й середньої мистецької освіти.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Методичні засади хорової самодіяльності порушуються у працях Р. Гудяліса, В. Закутського, А. Карпуна, Н. Нарожної, Л. Остапенко, Є. Смирнові, В. Чабанного та ін. Вчені аналізують аспекти керівництва аматорськими хоровими колективами різних типів і видів і розкривають різновиди аспектів музично-освітньої практики. Однак автори не в достатній мірі висвітлюють педагогічну сутність, зміст і специфіку організації зазначеного феномену.

Метою статті виступає виокремлення питань, пов'язаних із обґрунтуванням змісту хорової самодіяльності як соціокультурного феномену, окресленням її специфічних ознак, аналізом принципів і функцій, а також визначенням педагогічного потенціалу організації зазначеного феномену. **Нашим завданням** є здійснення аналізу наукових джерел із заданої проблеми.

Викладення основного матеріалу дослідження. У соціальному середовищі художня культура постає як засіб духовного, інтелектуального, морального, емоційно-естетичного збагачення особистості в процесі її творчої життєдіяльності. Із цих позицій хорова культура, як цілісність, як система універсальних цінностей теж утверджує себе в соціодинаміці сучасного культурного життя й одночасно має потенційні можливості впливу на людство.

Як багатогранний соціокультурний феномен хорове мистецтво в своєрідній образно-звуковій формі відображає суспільно-історичні події, впливаючи на погляди, думки та морально-етичні установки суспільства. Саме тому хорова самодіяльність виступає як один із засобів духовного, інтелектуального, морального, емоційно-естетичного збагачення особистості в процесі її художньої творчості. Будучи різновидом культурно-дозвілевої діяльності, хорове аматорство сприяє формуванню творчого потенціалу його учасників, розвитку здібностей, смаків і талантів шляхом цілісного сприйняття та засвоєння знань багатогранної палітри хорового мистец-

тва як ефективного засобу соціалізації з подальшою їх об'єктивізацією в індивідуальній сфері життєтворчості.

Аналіз наукових джерел дозволив виокремити специфічні ознаки хорової самодіяльності, що набувають особливого значення в процесі її організації – гуманізм, демократизм, добровільність, доступність і соціалізація [6; 8; 10].

Гуманізм хорової самодіяльності передбачає визнання кожного її учасника абсолютною цінністю. Тут принципового значення набуває створення умов для вільного і всебічного прояву кожним особистих здібностей, якостей, таланту для розвитку духовного потенціалу. Бажаною формою відносин є повага до співака-аматора як особистості – це прояв толерантності, рівності, справедливості, людяності. Ідея вільної, цілісно функціонуючої особистості в аматорській сфері діяльності передбачає також свободу і відповідальність, цілісність і гармонійність, актуалізацію й реалізацію всіх її творчих можливостей.

Доступність свідчить про те, що об'єктивні умови хорової самодіяльності передбачають для аматорів необов'язкові фахові вимоги, що є властивими для професіоналів. У природі аматорського хору, як і в будь-якому дозвілєвому художньому колективі, закладена характерна специфічна особливість – це спів, що не регламентується строгими професійними настановами, обов'язковими спеціальними знаннями, вміннями й навичками. Для того, щоб стати учасником хорової самодіяльності, аматору достатньо елементарно володіти голосовим апаратом, мати розвинений музичний слух, метро-ритмічне чуття, музично-слухові уявлення, тобто мати певний рівень музичних здібностей і якостей.

Демократизм передбачає врахування індивідуальних потреб та інтересів учасників хорової самодіяльності, що мають тенденцію до оновлення й збагачення, а звідси, й до необхідності їх задовольняти; забезпечення «входження» в аматорську діяльність кожного хориста з максимальним розкриттям його творчого «Я»; дотримання норм і правил міжособистісного спілкування, прояву поваги, доброзичливості, а також товариської підтримки у вирішенні проблемних питань; залучення до поліаспектної художньо-творчої діяльності з актуалізацією набутих знань, практичних умінь, навичок і досвіду, а також сприяння об'єктивному оцінюванню здобутих результатів як на індивідуальному, так і на колективному рівнях.

Добровільність віддзеркалює дії особистості, здійснювані нею за власним бажанням, без насилля і примусу, оскільки ця сфера діяльності є відкритою, досяжною, зрозумілою для тих, хто зорієнтований на «взаємодію» з хором мистецтвом, задовольняючи особисті інтереси й духовні запити у площині художньо-творчої діяльності поряд з урахуванням мотивованого вибору видів і форм культурного дозвілля. Цей аспект є найважливішою специфічною ознакою організаційної структури хорової самодіяльності, характеру взаємовідносин співаків,

де провідним принципом спілкування є моральна відповідальність кожного її учасника за зміст і результати своєї діяльності. Хоровий спів для аматорів не є основним видом діяльності, а постає як дозвілля, оскільки вони беруть в ній участь за власним бажанням, віддаючи хоровому виконавству свій вільний час. У цих специфічних умовах творче задоволення учасників, досягнення ними позитивних результатів у виконавській сфері діяльності, накопичення музичного досвіду завжди зумовлюються професіоналізмом керівника, його вмінням забезпечувати продуктивність діяльності всього художньо-творчого процесу.

Соціалізація особистості зумовлена самим характером художньої самодіяльності як неперервним процесом творчого і духовного зростання, вдосконаленням і перспективним розвитком кожного її учасника. Саме на індивідуальному рівні здійснюється динамічно-процесуальне «охоплення» змістовного наповнення мистецтва з постійним перебігом на якісно новий і вищий рівень його опанування, усвідомлення і, як результат, трансляції в соціокультурний простір. Унаслідок цього кожен учасник має можливість реально нівелювати наявні обмеження, виходячи на межу індивідуальної творчості й самореалізації як у художньо-творчій аматорській діяльності, так і в життєтворчості.

Характерними ознаками хорової аматорської творчості також є відкритість співаків-аматорів у міжособистісному спілкуванні, активна участь у різних видах громадської діяльності, зорієнтованість на самопізнання, тобто на «пошук себе» в хоровій аматорській творчості, що призводить до розгляду та аналізу знань і вчинків, до роздумів про їхні межі та значення, усвідомлення та осмислення основ життєтворчості, художньої культури в цілому та хорового мистецтва зокрема.

Специфічна ознака хорової самодіяльності полягає також у тому, що навчання і виховання її учасників здійснюється у вільний від основної професійної діяльності час і забарвлене духовними та естетичними переживаннями, починаючи з творчого опанування хорового мистецтва до його сценічного втілення у формі художньої інтерпретації. Ця поліфункціональна діяльність відображає художнє самовираження її учасників і потребує напруження емоційних, інтелектуальних, вольових зусиль і чітко скоординованих спільних дій.

Отже, окреслені вище специфічні ознаки хорової самодіяльності беруть початок із самих організаційних основ культурно-дозвілєвої діяльності, надаючи можливість брати участь усім бажаним як співати, так і продуктивно проводити свій дозвілєвий час. Тут важливим є створення умов для вільного прояву особистісних здібностей, якостей, таланту, розвитку їхнього духовного потенціалу. Також зазначимо, що така діяльність не регламентується строгими фаховими настановами та здійснюється на безкоштовній основі на відміну від професійних хорових

колективів [9, с. 13]. У зв'язку з цим можна констатувати, що хорова самодіяльність розгортається як індивідуально-творчий процес із урахуванням музичних властивостей, здібностей і якостей, і як колективний культурно і соціально-детермінований процес, засадничими чинниками якого є гуманізм, демократизм, добровільність, доступність і соціалізація.

Аналіз наукової літератури дозволив виокремити специфічні функції хорової самодіяльності, що виявляють її педагогічний потенціал, спрямовані на цілеспрямований духовно-творчий розвиток учасників і сприяють індивідуальному нагромадженню власного культурного досвіду та особистому опануванню мистецтвом хорового співу [2; 4; 10].

Хорова самодіяльність як різновид культурно-дозвілєвої діяльності виконує, перш за все, виховну функцію, реалізація якої здійснюється в процесі предметної діяльності та передбачає досягнення художніх результатів, що мають значення не тільки для його учасників, а й для їхніх майбутніх слухачів. Доступна для публіки демонстрація творчих здобутків аматорського хору на безоплатній основі також виконує функції музичного просвітництва і музично-естетичного виховання суспільства через концертні виступи. Для багатьох людей вона стає зрозумілішою, ніж виконання професійних колективів, оскільки музичний репертуар, у силу своєї жанровості, образно-емоційного змісту музичної мови й популярності в певній мірі відповідає музичним запитам як учасників, так і переважній кількості глядацької аудиторії. У цьому контексті вважаємо, що творчо наповнена й суспільно спрямована хорова самодіяльність уже сама по собі здійснює виховний вплив на її учасників. Однак ця діяльність завжди повинна бути змістовною, має стимулювати зростання естетичних потреб і духовних запитів співаків, їхніх пізнавальних інтересів, художніх смаків, виконавських умінь і навичок, що в цілому забезпечують для учасників колективу не тільки виразне, високохудожнє виконання хорових творів, а й творчий розвиток кожного.

В основі змістовного наповнення хорового мистецтва вагомим роль відіграє пізнавальна функція. Сприймання, усвідомлення та виконання творів викликають в аматорів прагнення зрозуміти багату художню палітру мистецтва хорового співу, що створює ланцюг асоціацій, сповнених нерідко видимих й чуттєвих образів, які також є характерними й для інших видів мистецтв: живопису, поезії, драматургії, кіно тощо. Саме осягнення різнопланових (за змістом і формою) творів хорового мистецтва пов'язане із музичним пізнанням як особливим видом естетичної орієнтовано-ціннісної діяльності художньої творчості, що проникає до сутності художнього явища на основі його осмислення, усвідомлення й присвоювання. Якщо у процесі соціалізації особистість вбирає в себе багатства світу культури і трансформує їх у власний світ, то у процесі своєї безпосередньої участі в хоровій аматорській

творчості вона реалізує не тільки власний потенціал, а й збагачує світ духовної культури інших, впливаючи на їхній розум, почуття та емоції. В обох випадках – і в процесі соціалізації, і в процесі творчості – домінантою виступає активна участь у хоровій самодіяльності. Отже, пізнавальна (когнітивна) функція хорового мистецтва відіграє важливу роль у хоровій самодіяльності. Успішна її реалізація не тільки стимулює гносеологічне і чуттєве сприйняття учасниками хорового колективу художнього об'єкта (у нашому випадку хорових творів), а й активізує взагалі їхню сферу пізнання, що постає імпульсом до творчості.

Специфічна сутність хорової самодіяльності найактивніше виявляється в комунікативній функції. Виконання хорових творів є одним із елементів комунікаційної системи, яку М. Каган виразив формулою «художник – твір – сприймаючий» [3, с. 33]. Функціональність цієї системи забезпечується тільки діалектичною цілісністю названих складників. Очевидно, що художня творчість як найважливіша в комунікативному ланцюгу мистецтва має особливе значення, оскільки ефективність її продукту, сила впливу на суспільство виявляється тільки внаслідок його сприймання людьми. Виходячи з цього, естетичні цінності творів хорової музики можуть ефективно функціонувати в комунікативній системі тільки за умови, якщо акти виконавської комунікації прийняті добровільно кожним слухачем. Передавання хорових творів від композитора до слухачької аудиторії у процесі виконання має відбуватися не тільки у вигляді найзагальнішої ціннісної вокально-хорової інформації, яка б сприймалась як мистецтво узагальненого образу, а й як усвідомлене, значуще художнє явище. Тому реалізація комунікативної функції мистецтва й зумовлена його художнім сприйняттям. У цьому контексті твори хорової музики актуалізуються, перебуваючи у взаєминах зі слухачами за допомогою хорового мистецтва як важливої ланки художньої комунікації. Момент актуалізації духовно-ціннісного спілкування хорових творів і слухачів настає тільки в концертних умовах, у процесі їхнього реального звучання під час виконання хоровим колективом.

У природі хорового виконавства, що має більш як тисячолітню історію, закладена ще одна основоположна закономірність: художній комунікативний акт протікає завжди опосередковано, тобто під орудою диригента-хормейстера. Учасники хорової самодіяльності внаслідок її специфіки не можуть самостійно засвоювати і виконувати перед аудиторією музичний твір.

На думку Г. Голика, «особливе завдання диригента-інтерпретатора полягає у найповнішому розкритті багатозначності й глибини художніх образів хорового твору та їхнього доповнення своїм розумінням» [1, с. 44]. Тому емоційно-художнє спілкування співаків хору зі слухачами забезпечується хормейстером, який розкриває внутрішній художньо-образний зміст музики перед виконав-

цями і слухачами, створюючи спроектовану ним ідеальну модель звучання засобами диригентського мистецтва.

Очевидно, що хорова самодіяльність містить специфічний прояв рекреаційної функції культурного дозвілля. Якщо в художньому аматорському колективі стан збудження, емоційного напруження та ентузіазму викликає у співаків суб'єктивні ціннісні переживання, що призводять до актуалізації стимулу, розвитку творчих здібностей і якостей, то рекреація розуміється як створення умов для ефективного відновлення внутрішніх сил кожного учасника студентського аматорського хорового колективу. Рекреаційні ситуації в хорі ініціюються керівником і втілюються під час поліаспектної художньо-творчої діяльності. Досить часто вони постають як допоміжний засіб для відновлення сил хористів і допомагають «організації оптимальних режимів життєдіяльності, праці і відпочинку людини» [5, с. 54]. Урахування значущості цієї функції є вкрай необхідним, оскільки репетиційний період характеризується різними вокально-хоровими складнощами в роботі над хоровим репертуаром і саме рекреаційні ситуації посилюють зусилля аматорів для їхнього вирішення, сприяючи вихованню впевненості у своїх творчих силах і зацікавленістю спільною колективною художньо-творчою діяльністю.

Отже, зазначені функції хорового мистецтва реалізуються в поліаспектній художньо-творчій діяльності й спрямовані на формування настанови кожного учасника на творчість, на забезпечення позитивного ефекту в колективному пошуку, на стимулювання суспільної активності аматорів в інших видах діяльності, в тому числі й дозвілєвій. У цьому аспекті основними складниками творчої розвиненої особистості є: індивідуальність творчих якостей; прояв гнучкості у поліаспектній творчій діяльності хорового колективу; актуальна потреба і прагнення до творчого сприйняття хорових творів, усвідомлення їх багатого образно-музичного змісту та реалізація їх у процесі художнього виконання; здатність до творчого самовиховання і творчої самореалізації, критичного оцінювання власних досягнень і творчих результатів колективу; гуманістична спрямованість поведінки в усіх сферах спілкування й життєдіяльності. Наявність цих властивостей допомагає співакам-аматорам творчо підходити до аналізу як власної діяльності, так і художньо-творчого процесу всього колективу в цілому, оцінювати, правильно визначати своє місце й роль у хорі та власну орієнтацію в соціокультурному просторі.

Результати дослідження. Грунтуючись на розумінні хорової самодіяльності як багатогранного соціокультурного феномену (виконує виховні, пізнавальні, комунікативні й рекреаційні функції, проєктуючи цілеспрямований духовно-творчий розвиток особистості, сприяючи індивідуальному нагромадженню власного культурного досвіду та особистому входженню до хорового мистецтва й участі в ньому), що базується на принципах гуманіз-

му, демократизму, доступності, добровільності та соціалізації, дане поняття набуває специфічного змісту: воно охоплює комплекс видів діяльності, що здійснюється в аматорських колективах. З'ясовано, що така поліаспектна художньо-творча діяльність потребує не тільки «технологічної» узгодженості, а й передбачає формування сприятливого психологічного клімату в колективі та в міжособистісному спілкуванні на всіх рівнях. У цьому контексті зазначено, що соціокультурна спрямованість хорової самодіяльності заснована на засадах збереження, творення й маніфестації духовних цінностей, що акумулюються в хоровому мистецтві з одночасним збагаченням аксіологічної сфери самосвідомості кожного її учасника.

Висновки з даного дослідження. Висвітлені у дослідженні специфічні ознаки і функції хорової самодіяльності характеризують даний феномен як суб'єкт виховання її учасників. Встановлено, що у структурі хорової самодіяльності містяться такі чинники: «культура» як характеристика людського буття, «розуміння» як самопізнання та «творчість» як самодіяльність, що в сукупності наповнюють усталену дидактичну тріаду (знання, уміння і навички) особистісно значущим життєтворчим смислом. У цьому контексті педагогічний потенціал хорової самодіяльності виявляється у самому її змісті, зорієнтованому на відродження і популяризацію національної хорової культури, з одного боку, а з іншого – залучення суспільства до національних культурних надбань як ефективного засобу соціалізації, що дає спрямованість на життєву перспективу особистості, сприяючи її освіченості та розвитку духовного потенціалу.

Визначення окреслених у дослідженні питань потребує **подальшого наукового пошуку** в аспекті вивчення змісту комплексної структури організації хорової самодіяльності та аналізу вітчизняних і європейських практик кращих сучасних аматорських хорових колективів.

Список використаних джерел

1. Голик Г. Психологія диригентсько-хорової діяльності : монографія. Дрогобич : Вимір, 2000. 211 с.
2. Давидовський К. Ю. Хорове мистецтво в культурно-мистецькому середовищі (на прикладі творчої діяльності жіночого хору Київського інституту музики ім. Р. М. Глієра). *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2014. № 2. С. 179–184.
3. Каган М. С. Социальные функции искусства. Ленинград : Знание, 1978. 403 с.
4. Ковалик М. А. Хорове виконавство як феномен творчої взаємодії (з досвіду Київської хорової школи) : автореф. дис. ... канд. мистецтвознав-

- ства : 17.00.03. Нац. музична академія України ім. П. І. Чайковського. Київ, 2002. 18 с.
5. Кірсанов В. В. Психолого-педагогічна діагностика : підручник. Київ : Альтерпрес, 2002. 512 с.
6. Остапенко Л., Іваниш А. Хорове аматорство в сучасній Україні. *Імідж сучасного педагога* : електрон. наук. фаховий журнал. 2018. № 5 (182). С. 69–73. DOI : <https://doi.org/10.33272/2522-9729-2018-5> (182)-69-73. URL: <http://isp.poippo.pl.ua/article/view/184969>
7. Робота з самодіяльним хором : метод. рек. / уклад.: А. М. Карпинець, Д. В. Виноградча, І. Є. Лебедкіна. Київ : Лира-К, 2017. 32 с.
8. Сіненко О. Специфіка форм організації художньо-творчої діяльності студентського аматорського хорового колективу. *Імідж сучасного педагога* : електрон. наук. фаховий журнал. 2017. № 5 (174). С. 13–15. URL: <http://isp.poippo.pl.ua/article/view/184969>
9. Цимбалюк Н. М. Соціологія дозвілля : навч. посіб. Київ : ДАККІМ, 2001. 180 с.
10. Чабанний В. Ф. Музыкально-педагогическое руководство хоровым любительством как процесс : учеб. пособ. Санкт-Петербург : СПбГУКИ, 2008. Ч. 2. 216 с.

Reference

1. Golyk, G. (2000). *Psycholohiia dyryhentsko-khorovoi diialnosti [Psychology of conductor-choral activity]*: monograph. Drohobych: Vimir [in Ukrainian].
2. Davydovsky, K. Yu. (2014). Khorove mystetstvo v kulturno-mystetskomu seredovyshchi (na prykladi tvorchoi diialnosti zhinochoho khoru Kyivskoho instytutu muzyky im. R. M. Hliiera) [Choral art in the cultural and artistic environment (as an example of the creative activity of the women's choir of the Kiev Glier Institute of Music)]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv [Bulletin of the National Academy of Management Personnel of Culture and Arts]*, 2, 179-184 [in Ukrainian].
3. Kagan, M. S. (1983). *Sotsialnye funktsii iskusstva [The world of communication: the problem of interpersonal relations]*. Moskva: Politizdat [in Russian].
4. Kovalyk, M. A. (2002). *Khorove vykonavstvo yak fenomen tvorchoi vzaiemodii (z dosvidu Kyivskoi khorovoi shkoly) [Choral performance a phenomenon of creative interaction (from the experience of the Kyiv Choral School)]*. (Extended abstract of PhD diss.) Kyiv [in Ukrainian].
5. Kirsanov, V. V. (2002). *Psykhologo-pedahohichna diahnostyka [Psychological and pedagogical diagnostics]: a textbook*. Kyiv: Alterpress [in Ukrainian].
6. Ostapenko, L., & Ivanysh A. (2018). Khorove amatorstvo v suchasniy Ukraini [Choral Amateurism in Modern Ukraine]. *Imidzh suchasnoho pedahoha [Image of the modern pedagogue]*, 5 (182), 69-73. DOI: <https://doi.org/10.33272/2522-9729-2018-5>. Retrieved from <http://isp.poippo.pl.ua/article/view/184969> [in Ukrainian].
7. Karpinets, A. M., Vinogradcha, D. V., & Lebedkina, I. E. (Comp.). (2017). *Robota z samodiiialnym khorom [Working with an amateur choir]: a method. rivers*. Kyiv: Lira-K Publishing House [in Ukrainian].
8. Sinenko, O. O. (2017). Spetsyfika form orhanizatsii khudozhno-tvorchoi diialnosti studentskoho amatorskoho khorovoho kolektyvu [Specificity forms of organisation of artistic and creative activity of student amateur choral collectives]. *Imidzh suchasnoho pedahoha [Image of the modern pedagogue]*, 5 (174), 13-15. Retrieved from <http://isp.poippo.pl.ua/article/view/184969> [in Ukrainian].
9. Tsybalyuk, N. M. (2001). *Sotsiolohiia dozvillia [Leisure Sociology]: a textbook*. Kyiv: DAKKIM [in Ukrainian].
10. Chabanny, V. F. (2008). *Muzykalno-pedagogicheskoe rukovodstvo khorovym liubitelstvom kak protsess [Musical and pedagogical guidance of choral amateurism as a process]: textbook. allowance. (P. 2)*. Sankt-Petersburg: SPbGUKI [in Russian].

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 31.03.2020